

Stanislav VUKOREP

NEUMSKA BAŠTINA

U ovome radu donosimo osobna istraživanja do kojih je autor došao prilikom arheoloških i etnoloških terenskih istraživanja, rekognosciranja terena, popisa toponima i obilaska sela na području općine Neum. Treba napomenuti da su na području općine Neum izvođena manja arheološka istraživanja samo na lokalitetima u Vranjevu Selu i Hutovu. Tako je veći dio kulturno-povijesne baštine iz prošlosti neumske općine ostao u mraku u prošlih sto i više godina od kako postoje državne institucije za tu namjenu u Bosni i Hercegovini. Dio baštine koji je prikazan u stručnoj literaturi nedostupan je široj populaciji. U ovome radu predstavljamo kulturno-povijesnu i spomeničku baštinu u Neumu i selima neumske općine, graditeljsko nasljeđe i narodne običaje.

Ključne riječi: prapovijesna naselja, gomile - tumuli, crkve, stećci, graditeljsko nasljeđe, planinštarenje, Neum, Crkvice, Vranjevo Selo, Ilini Polje, Radež, Brestica, Dračevica, Kiševo, Duži, Moševići, Babin Do, Dobrovo, Glimič, Gornji Gradac, Dubravica, Hotanj, Žukovice, Radetići, Gornji i Donji Drijen, Podžablje, Broćanac, Prapatnica, Hutovski Grad, Hutovo, Zelenikovac, Dobri Do, Previš, Glumina, Donje Hrasno, Cerovica, Brštanica, Cerovo, Kolojanj, Sretež, Borut, Dobrane, Osječnica, Međuljuće, Dašnica, Vinine, Crnoglav; Gornje Hrasno, Saladžovi.

Uvodne napomene

Predstavljamo bogatu i raznoliku kulturno-povijesnu baštinu općine Neum, koja se nažalost u stručnoj literaturi spominje tek sa manjim brojem registriranih arheoloških lokaliteta. Stoga smo se odlučili da osobna znanstvena istraživanja kulturne baštine općine Neum kroz ovaj rad prezentiramo široj publici.

O bogatstvu kulturne baštine svjedoče nam mnogi vidljivi arheološki lokaliteti iz različitih povijesnih razdoblja. Nalazimo ovdje prapovijesna naselja, gradine, gomile (grobne humke - tumule) iz brončanoga i željeznog doba, tragove antičkog doba, srednjovjekovne crkve i sela te nekropole stećaka, kao i graditeljsko nasljeđe iz novijeg doba. Sve nam ovo potvrđuje kontinuiranu ljudsku nazočnost i djelovanje na ovome prostoru.

Očuvani narodni običaji, folklorno stvaralaštvo (napjevi i plesovi, usmena književnost) toponimija te druga nematerijalna ostvarenja još više obogaćuju ovo područje. Veći dio baštine može biti i značajna turistička atrakcija. Spomenut ćemo najznačajniju kulturnu baštinu neumskog kraja, od njegova centra prema unutrašnjosti općine.

1. OPIS LOKALITETA PO MJESTIMA

Neum

U novome dijelu Neuma, koji se pedesetih godina prošlog stoljeća počeo razvijati uz obalu, gotovo da nema tragova prošlosti. Ostala je tek osamljena i dijelom urušena kula u Jazini o kojoj narod čuva predaju da ju je izgradio osamdesetih godina 17. st. čuveni serdar Nikola Nonković iz Zažablja.

Na Polači je Koruntina, kuća u kojoj je u vrijeme kuge bila karantena za posadu broda. Uz Koruntinu su i zdenci (čatrnje). Na obali tri topa koji nikada nisu bili u uporabi već su služili za vezanje brodova. Tako su izgradnjom novog naselja uništeni ostali inače malobrojni tragovi prošlosti.

U *starom* Neumu, sačuvana je stara jezgra sela. Tu je čuveni vrt Ljanik u kome se sadio i uzgajao najkvalitetni duhan u Hercegovini, koji se slao na carske dvore u Europu.

Poviše sela u katoličkom groblju je crkva sv. Ante (izgrađena 1904. god.), a u novom naselju je župna crkva Gospe od Zdravlja. Muzej i Galerija Neum smješten je u kripti župne crkve.

Crkvice

U mjestu je bila crkva, na što ukazuje sam naziv mjesta. U Crkvicama još uvijek postoji prilično dobro očuvana stara *stojaća* kuća pločara u vlasništvu obitelji Papića koju bi svakako trebalo spasiti od propadanja.

U Gornjem Kleku ili prostoru od Jazine do Štedrice (granica sa R. Hrvatskom), uzdižu se Mala, Velika i Maljurića pretpovijesne gradine. Tu je i prastara lokva Ćićura i nekoliko starih napuštanih kućišta.

Vranjevo Selo

Ostatke najstarijeg pretpovijesnog naselje na području Neuma, nalazimo nedaleko od obale, na Bubregu, zaravni brda Žrnjeva. Negdašnji su se stanovnici, vjerojatno s dolaskom Rimljana u ove krajeve, spustili u podnožje Žrnjeva, u današnje Vranjevo Selo.

Na spomenutom području nalazimo ostatke rimske vile i naselje osnovano uz cestu koja je vodila iz Narone (Neretvanske doline) prema Epidauru (Cavtatu). Na većem kompleksu njiva nalazi se na ulomke opeke i crijepa i ostaci zidova kasnoantičke bazilike, stup s križem, oltarne pregrade i inpost s križem u vidu rozete kao i grobovi od tegula. Iz Vranjeva Sela potječu dvije stele i ulomci opeke s natpisima. Po mišljenju stručnjaka ovo je naselje u kontinuitetu bilo nastanjeno od 1. do 6. st. Upravo na ostatcima antičke arhitekture nastala je na istome mjestu u srednjemu vijeku nekropola stećaka.

Vranjevo Selo ima živu vodu u Blacama, klimatski su uvjeti povoljni, a nalazi se i na važnome komunikacijskom pravcu. Iz tih su razloga ondje svoje sjedište imali i gospodari srednjovjekovnog Zažablja i Huma, Branivojevići, a nakon njih i humska vlastela Nikolići, čiji spomen nalazimo na nekropoli stećaka (70 ploča i 75 sanduka) izdvojenoj u dvije skupine pod brdom Žrnjevom. Na jednome stećku ploči nalazi se njihov plemićki grb sa zastavom. Na tri su stećka natpisi. Pod njima su grobovi Katarine Kotromanić, žene župana Nikole, te kneza Vladislava, sina župana Nikole i kneza Petra. Značenje nekropole upravo je u natpisima na kojima je ostao spomen na vladarsku humsku vlastelu, koja nam je u baštinu ostavila i svoj grb.

Stećci su bogati različitim motivima uobičajenim za srednjovjekovno ukrašavanje.

Ostatci stare crkve na polju između nekropole stećaka vjerojatno potječu iz srednjeg vijeka. Spomenuto antičko naselje s nekropolama stećaka uvršteno je na listu nacionalnih spomenika 2005. god.

Prilikom izgradnje novoga magistralnog puta kroz Vranjevo Selo na lokalitetu Vidića Guvno,¹ pretpovijesnoj gomili, otkriven je i istražen grob ilirskih ratnika bogat arheološkim nalazima, koji se može datirati od 4. do kraja 3. st. prije Krista. U grob su vjerojatno pokopani ratnici, pripadnici plemena Ardijejaca, koji tada vladaju našim područjem.

---

¹ IVANKA MILIĆEVIĆ-CAPEK, *Vidića guvno, Vranjevo Selo - zaštitno ispitivanje*, Hercegovina 21, Mostar 2007., str. 139-144.

Nalaz je nakon konzervacije i rekonstrukcije izložen u neumskom muzeju i od velike je važnosti za čitavo neumsko područje jer potvrđuje da je ovo područje bilo naseljeno bar od prije 2500 godina.

Sa užeg područja lokaliteta Vidića Guvno do ceste za Blaca uništene su 23. tumula -gomile. Kamen sa gomila izgorio je u klačinama, pa je vjerojatno uništeno i vrijednih nalaza.

Treba spomenuti i kuću na kat (čardak) obitelji Krmek. Uz vrata su ostavljene puškarnice za obranu. Unutra je kamenica za vodu sa odvodom vode van kuće. Posebno je zanimljiv po sunčanom satu. Kada sunčani osjeni padnu na pola donjeg praga na vratima, točno je 12. sati. Nad vratima je uklesana 1823. god.

Ilino Polje i Radež

Na području sela i na Ilinu brdu nalazi se nekoliko gomila među kojima se izdvaja jedna dimenzija preko 40 m. Vrijedna spomena je kuća na kat (čardak) obitelji Leženić, izgrađena vjerojatno početkom devetnaestog stoljeća.

Antičke tragove nalazimo na Radežu na lokalitetu Vrtovi, uz cestu od Badžule prema Neumu. U Zaradežu se nalaze Šimrakove kućetine, a blizu sela poginuo je i ondje je pokopan poznati hajduk Ivan Bušić Roša.

Brestica i Dračevica

Na pretpovijesnoj gradini na Đurđevoj glavici nalazi se manja nekropola stećaka. Na temeljima srednjovjekovne crkve izgrađena je tridesetih godina prošlog stoljeća manja crkvice, a prije nekoliko godina nedaleko od nje i nova crkvice.

Na sedlu između Đurđeve glavice i Glavice nalazi se zanimljiva nekropola tumula postavljenih u nizu na vrlo malome prostoru. Na Crkvini u zaseoku Dračevica postoji također stećak oblika ploče sa križem.

Kiševo

Iznad Kiševa nalazimo više pretpovijesnih gradina, među kojima se posebno izdvaja gradina Grad. I na prostoru ovoga sela bilježimo skupinu gomila - tumula. Nekropola stećaka nalazi se i na vrhu brda Zečun.²

---

² IVICA PULJIĆ, *Nepoznate i nedovoljno poznate nekropole, stećci i natpisi s neumskog područja*, Hercegovina 21, str. 113-144.

Selo je smješteno na terasama brda Čelopek i Konštar, na sunčanoj strani. Na osobit je način ovdje uočljiva tradicionalna seoska arhitektura koja je od velike etnografske vrijednosti, tako da je ovo selo idealno i za seoski turizam, čemu će zacijelo doprinijeti nova magistralna cesta koja Kiševo povezuje s Neumom.

Duži

Nedaleko od Vranjeva Sela, na prostoru zaseoka Mečinak i sela Duži nalazi se nekropola od dvadesetak monumentalnih gomila - tumula,³ među kojima su vjerojatno neke kneževske grobnice. Iznad njih se uzdiže pretpovijesna gradina na kojoj se nađe ulomaka keramike.

Na prijevoju ispod gradine vidljiv je dio Napoleonove ceste.

Moševići

Na širem prostoru sela nalazi se više pretpovijesnih gomila - tumula i gradina, gdje se posebno ističe moševska gradina. Zanimljiv je, iako još neistražen, antički lokalitet Uzglavak. Po narodnom sjećanju na ovome se mjestu nalazila crkva. Stručnjaci pretpostavljaju da je bila riječ o kasnoantičkoj bazilici na temeljima koje je u srednjem vijeku bila izgrađena crkva. U literaturi je zabilježeno da je u Moševićima pronađena ploča sa natpisom, koja spominje sv. Petra i Pavla i sv. Varvare (12. st.).⁴ Upravo kamen na kojemu su uklesana tri križa vjerojatno potječe s toga lokaliteta. Ugrađen je u zid Matuškovice kuće u središtu sela. Manja nekropola stećaka nalazi se na lokalitetu Nadgrebnice. Veća kamenica iskresana od stećka nalazi se uz seosku lokvu u polju. Jedan je stećak postavljen pred vrata crkvice Svih Svetih u polju.

U selu nalazimo nekoliko kuća s presvođenim kamenim podrumima koje datiramo u srednjovjekovno postanje. Istočno od sela su stari Moševići, koje kako predaja pamti porušene senjski uskoci, pa se narod preseli u današnje Moševiče.

Babin Do

Na lokalitetu Polje nalazimo ulomke pretpovijesne keramike, a kako lokalitet nije istražen, pretpostavlja se da je ondje moglo biti smješteno

---

³ *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 3, Sarajevo, str. 323.

⁴ Isto., str. 331.

naselje na otvorenom ili nekropola. U samome selu u podnožju brda nalazi se zanimljiva pećina. Na širem području sela nalazi se veći broj gomila od kojih se neke nalaze u skupinama kao nekropole. Na brdu Trovor postoji gradina.

Dobrovo

Više gomila - tumula nalazi se između Dobrova i zaseoka Čukova Greda. Gradina Podhumac i nekropola stećaka podno nje ubraja se među najljepše nekropole na prostoru naše općine. Uz nekropolu se nalazi lokalitet Crkvina. Pod selom je Kečina lokva, a u polju vrelo Dobroštik i kod njega kamenica na kojoj je natpis koji spominje Boška Simeunovića. U blizini je i nekropola stećaka Grdoman. U selu je djelomično sačuvana izvorna seoska arhitektura.

Između Dobrova i zaseoka Oskrušnica na Oštrovcu smještena je gradina s dva prstena širih bedema zidanih u suhozid. Veća nekropola tumula nalazi se na prostoru od Oskrušnice prema Dobrovu.

Glimać i Gornji Gradac

Arheološki ostatci na području Graca također ukazuju na vrlo ranu naseljenost i čovjekovu nazočnost na ovome području. Tako u Spreminoj peći na brdu Glimać nalazimo tragove kamenoga doba. Kontinuitet naseljenosti potvrđuje više gradina (posebno gradine na Malokrnu i Pasjeki). Na području Graca pronađeni su nalazi iz brončanoga, željeznog i antičkog doba.

U antičko doba nastaje važno naselje na lokalitetima Oklaci i Grude u Gradačkome polju. Naselje se datira u vrijeme od 1. do 4 st. pr. Krista. S vremenom ono prerasta u središte šire regije. Nažalost spomenuti lokaliteti, u Gracu, nisu istraženi.

Gradac je u srednjemu vijeku centar župe Zažablje, a crkva sv. Ane, obnovljena 1619. god., jedan je od najstarijih sačuvanih sakralnih objekata u ovome dijelu Hercegovine. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, sagrađena 1887. god. na temeljima starije crkve, sazidana je na ostacima antičkog naselja. Kapela Gospe od Karmela sagrađena je 1859. god.

Treba spomenuti i nekropole stećaka: Granač greb i Potkaporovinu, kao i veliki srednjovjekovni kameni križ i stećak u dvorištu župne crkve.

Na Glimču je stara kuća (čardak) vjerojatno srednjovjekovne gradnje i zgrada stare škole iz 1905. god.

Spomenik žrtvama Drugog svjetskog i Domovinskog rat postavljen je uz zvonik župne crkve, a uz spomenik je "Pietà" kip majke iz naroda sa umirućim sinom u krilu, rad akademskog kipara i slikara Zlatka Čulara.

Na području od Neuma do Prapratnice i Drijena, a posebno u Gradačkome polju, uzgaja se još od srednjeg vijeka, a vjerojatno je tako bilo i u antici, vinova loza i proizvodi kvalitetno vino samotok. Vino je do primjene novih tehnologija sazrijevalo u hrastovim bačvama smještenim u nadsvođenim zidanim kamenim podrumima.

Nova gradnja srećom nije uništila nekoliko takvih podruma u Gracu (posebno Sentića podrum sa antičkim stupom u vratima) kao ni Begušića *stojaću* kuću pločnicu pa bi te objekte trebalo zaštititi i sačuvati od daljnje devastacije.

Po bogatstvu i raznovrsnosti kulturnog nasljeđa Gradac zaslužuje posebno mjesto.

Dubravica

Ističu se tri velike gomile - tumuli u Strmenoj Dubravi, a spomena je vrijedna i nekropola stećaka Zacrkvina u Milišinu dolu. Na pretpovijesnoj gradini Bjeloje poviše sela nalazi se u malter zidana grobnica prekrivena stećkom. U selu je sačuvana kamenica u kojoj se na tradicionalan način cijedio med i dvije kamenice kamenica kod lokve, a na većoj je ukresana 1793. god. Selo ima kružni tok prometa.

Sačuvana je predaja da ljudi na Dubravici nisu bili kmetovi: bili su "na svojoj baštini na plemenitoj". Hadžibeg sa vojskom nije smjeo ući u Dubravicu bez najave pa je prozva Udbinom. Na ulazu u selo je crkvice sv. Mihajla, sačuvane su stare kuće izvorne gradnje, guvna i gospodarski objekti.

Hotanj

Hotanj Hutovski spominje se 1423. god. kao prebivalište vlastelina Grgura Vukosalića Nikolića. Sačuvan je dio srednjovjekovnog naselja (takozvani Obor), gdje se nalazilo *sudište* i kamen za kojega su vezani osuđenici. Vrlo zanimljivo je seosko guvno uz koga je nekoliko pojata. Hotanj je bio središte Čarića (skupa zaseoka koji su poslije tvorili posebnu katastarsku općinu). Ondje se nalazi i kuća pločnica građena početkom 19. st. u kojoj se rodio don Lazar Lazarević provikar (zamjenik biskupa) za Trebinjsko-mrkansku biskupiju. Vrijedan objekt je i dum Andrina (Lazarevića) čatrnja napravljena polovinom 18. st. pod selom a poviše puta koji iz Graca vodi u Hotanj.

Na Vlaci su ostaci urušenog naselja, a tu su i Česte i Zborne gomile oko kojih su se stanovnici Čarića okupljali na zborovanje. Staro srednjovjekovno kućište je u Ljuti prema Prašnoj Glavici.

U novome seoskom groblju nalazi se crkvice posvećena sv. Nikoli Putniku. Uz cestu za Gradac nalazi se dosta stara zavjetna kapelica.

Nedaleko od sela nalazi se Šaraića peć (pećina), vrlo zanimljiv speleološki objekt ispred kojega je prirodni kameni most koji predstavlja svojevrsan prirodni fenomen.

Žukovice

Kroza Žukovice prolazi prastari Veliki put ili put Soli koji je povezivao Ston s Bosnom. Ovim putem je po predaji otišla u Ston i kraljica Katarina kada je pred Turcima napuštala Bosnu. Za selo se također veže nekoliko predaja i legendi o Hercegu Stjepanu i njegovu blagu, koje protjera za Dubrovnik. Selo je s najviše zavjetnih kapelica, a svakako treba spomenuti i stari čardak zanimljive arhitekture u kome se sačuvao i odžak. Škola na Radojuši radila od 1953. do 1977. god.

Radetići

U Radetićima je ušćuvana srednjovjekovna grobnica pod stećkom pločom, s vrlo lijepo ukrašenim kamenim križem. Daničića čardak izgrađen je pak početkom 19. st.

Nedaleko od sela nalazi se lokalitet Letve koji je u tursko doba bio granični prijelaz između Hercegovine i Dubrovačke Republike. Tu su bile smještene pošta i karantena u razdobljima epidemija kuge. Stara kućišta srednjovjekovnih Novakovića, i Omeđine, kazuju veliku starost sela.

Donji i Gornji Drijen

Uz samu granicu s Republikom Hrvatskom, na prastarom putu prema Slanome i Hutovu, okruženi pretpovijesnim gradinama nalaze se sela Donji i Gornji Drijen. Nekropola od dvadesetak tumula smještena je između spomenutih dvaju sela. Između sela nalaze se staro i novo seosko groblje (sa crkvicom posvećenom sv. Tripunu).

Nekoliko srednjovjekovnih kućišta ukazuju na veliku starost sela. U Donjem Drijenu se nalazio Krmekov čardak sa sunčanim satom. Ta jedinstvena građevina porušena je u Domovinskome ratu.

Nedaleko od D. Drijena je granica s Hrvatskom. Pa popis nastavljamo s Podžablje (zadnjim zaseok mjesta Gradac) i idemo prema sjeveru općine.

Podžablje

Na Podžablju, uz samu prometnicu za Hutovo, izdvajaju se tri monumentalne prapovijesne grobne gomile stare preko 4000 godina (tzv. hercegovačke piramide).

U njihovoj je blizini grobnica s kamenim križem na kojemu su otkriveni natpisi s objiju strana. U grobnicu su sahranjena dva brata Vukosalića, potomci vlastelinskog roda Nikolića.

Broćanac

U Broćancu se nalaze *dvori* zažapske vlastele Šimraka, koji su imali i svoj grb sačuvan u Fojničkom grbovniku. Njihovi su *dvori* (kućišta) po mišljenju arheologa jedinstvena građevina u Bosni i Hercegovini iz toga vremena.

Iz Broćanca su i glasoviti Nonkovići, mletački i neretvanski vitezovi. Spomen na čuvene Nonkoviće iz Broćanca čuva se i u pjesmi:

*Poigrali konji Nonkovića,
lasno im je pustim poigrati,
ljeti pasu Crvanj i Morine,
a po zimi pitomi Klek,
u proljeće slavni Broćanac...*

U polju se nalazi nekropola stećaka Zacrkovina, a u selu čatrnja Nokuša. Podno sela se smjestio Matića maslinik, do prije nekoliko godina jedini maslinik u općini Neum. U selu je stara mlinica za mljevenje maslina i proizvodnju maslinova ulja u posjedu obitelji Matić, jedina takva u Hercegovini.

Prapatnica

Zanimljivo je da trasu puta od Graca do Hutova, kao rijetko gdje, s objiju strana prate monumentalne gomile - tumuli. Veći broj gomila - tumula nalazi se na području sela Prapatnica, koju okružuje i nekoliko gradina, među kojim se ističe Milina gradina. Manja nekropola stećaka nalazi se u starome seoskom groblju.

Valja spomenuti Obadov i Putičin čardak, građevine jedinstvene arhitekture. Selo je sačuvalo tradicijsku novovjeku seosku arhitekturu.

Crkvica posvećena sv. Mihovilu nalazi se u novom seoskom groblju. Uz cestu je i Zavjetna kapelica na kojoj čitamo natpis: Vjera spašava. S(veta) Marijo m(oli) za nas. Kapelicu je podigao Mato Putica Nikolin za zavjet 1928. god.

U blizini sela je prastara seoska lokva i zanimljiva čatrnja građena za vrijeme Kraljevine Jugoslavije.

Na zaravni Lišća nalazimo veću koncentraciju gomila. Ondje nalazimo i vrlo lijepu nekropolu stećaka.

Hutovo

Područje Hutova spomenik je na otvorenom. Na lokalitetu Prisjeka nalazi se "urbanizirano" ranobrončanodobno i kasnije naselje (oko 4000. god. prije Krista). Među gradinama iz brončanoga i željeznog doba osobito se ističe Hutovska gradina na kojoj se sačuvao toponim Ilirsko ratište. Istražene grobne tumule - gomile po nalazima datiraju se u vrijeme cetinske i posuške kulture. Treba spomenuti da glavnu komunikaciju kroz mjesto također često prate prapovijesne gomile.

U Hutovu nalazimo i lokalitet iz antičkoga doba Crkvine, srednjovjekovne nekropole stećaka, Hutovski grad te oltarište u Vrutku, gdje je sveta misa govorena na Petrovdan 1525. god., kako bilježe dubrovačke kronike. Vidljivi su i danas ostatci srednjovjekovnog *Utova zvanog Selo*.

Iz suvremenoga je doba zgrada Željezničke postaje i Nadzorništva Hutovo iz 1901. god., kada je i završena izgradnja i puštena u promet uskotračna željeznička pruga Gabela - Gruž i Uskoplje - Zelenika. Hutovska željeznička postaja tada postaje izlaz u svijet za pučanstvo od Neuma do Stoca, kao i za žitelje Stonskoga primorja.

Sačuvane su i zgrada općine u kojoj su se lokalne vlasti sastajale od 1924. do 1955. god., zgrada prve škole (financijske uprave), zadružni domovi (prva osmorazredna škola počela s radom 1960. god.), nova škola (iz 1974./1975. iz projekta *1000 škola u BiH*) i Zavičajna kuća Hutovo, u kojoj je smještena etnološka zbirka.

Hutovski grad

Iznad Hutova, dvadesetak kilometara od Neuma, na prijevoju između masiva Žabe i Gradine, uz prometnicu Neum - Stolac, nalazi se razmjerno dobro očuvan Hutovski grad. Na ostacima Rimskog castruma u novije vrijeme je podignuta utvrda grad. Kako se nalazio na glavnom putu od Stona prema Bosni, na tzv. Putu soli, korišten je u svim povijesnim razdobljima.

Središnja visoka kula (venecijanska), sazidana u 17. st., daje pečat Gradu koji je krajem 18. i početkom 19. st. dograđivan. Unutar Grada

nalazimo artefakte koji su služili posadi za svakodnevni život: čatrnje, izbe i slično.

Iz srednjeg vijeka ili novijeg doba su ruševine crkve pored velike kule. Iz arhivske građe saznajemo da je u gradu kao svećenik službovao don Jure Sunožić. Ispod sjeverne kule smještena je tamnica u koju je posljednji vladar Grada, zapovjednik Hutovske kapetanije Hadžibeg Rizvanbegović, zatvarao svoje sužnje nad kojima je provodio stravična mučenja. To je jedan od rijetkih razmjerno dobro ušćuvanih starih gradova.

Zavičajna kuća Hutovo

Zavičajna kuća Hutovo spomenik onima koji živote položiše za vjeru i domovinu. Nalazi se u cimiteriju (tzv. šamatoriji) župske crkve Krista Kralja. U prizemnoj *stojaćoj* kući nalazi se zbirka s oko 350 etnoloških izložaka, spomenika svakodnevice domaćega stanovništva. U zbirci je smješten velik broj kućanskih predmeta koji su služili za prehranu, odijevanje, higijenu, potom stara glazbala, oruđa itd.

Projekt kuće motiviran je stilom gradnje hercegovačkih kuća, pa je kuća i spomenik arhitekturi ovoga podneblja, a i spomenik žrtvama Drugoga svjetskog i Domovinskog rata. Ploče sa imenima žrtava postavljene su 2005. god.

Posjetiti ovu etnološku zbirku znači vidjeti starinsku kuću, namještaj i stambene uvjete u kojima su živjeli ljudi iz Donje Hercegovine kroz povijest.

Ispred Zavičajne kuće i crkve smješten je i Lapidarij u kojemu se može vidjeti tridesetak kamenih spomenika sa širega područja Hutova: fosilne ostatke biljaka i životinja stare preko 150 tisuća godina, rimski miljokaz iz 3. stoljeća, rimsku stelu, srednjovjekovni Radovčev natpis sa carine iz 1418. god., stećke, mletačke željezne kugle za razbijanje zida, kamene ploče s arapskim natpisom s Hutovskoga grada, starinsko guvno i mnoge druge vrijedne kamene spomenike.

Dodatnu ljepotu ovome prostoru daje *Mala crkva*, izgrađena 1907. god., u kojoj je smještena Lurdska špilja. U crkvi posvećenoj sv. Luki, sv. Ivanu i Gospi Lurdskoj nalazimo i kipove spomenutih svetaca.

Uz jezero Vrutak nalazi se Oltarište gdje je na Pavlov dan 1525. god. slavljena sveta misa, što je bio ujedno i prvi spomen Hutova.

Vrijedno je spomenuti i kasnoantički lokalitet Crkvine s ostacima crkve i nekropolom s više od 100 stećaka. U blizini je i nekropola stećaka Karasovice.

Donji i Gornji Zelenikovac

Za Donji Zelenikovac narod govori da je selo nastalo na jednoj ploči. Na ploči (litici) izidana je jedinstvena prastara grobnica. Grobnica je nadstvođena ravnim kamenim krovom na kojemu je manji kameni križ, a u bočnom se zidu nalazi niša za svijeću. Poviše grobnice nalazi se velika prastara čatrnja zv. Grobnica.

Crkvice posvećena sv. Nikoli Putniku nalazi se na ulazu u selo.

Desno od puta za Gornji Zelenikovac smješteno je Skočino kućište nedaleko od kojega se nalazi srednjovjekovni križ. Na ulazu u selo u seoskom groblju podignuta je crkvice posvećena sv. Stjepanu.

U selu nahodimo Bogdanovića čardak izgrađen početkom 19. st., a pod selom prastaru lokvu Ruštica.

Dobri Do

Dobri Do je smješten u podnožju brda Ruštice. Selo je nastanjeno od prapovijesti te u njemu nalazimo mnoge gomile među kojima središnje mjesto zauzimaju Velika gomila i Glizina gomila, na izlazu iz sela prema Trnovici. Od nekoliko pretpovijesnih gradina najznačajnija je gradina Meteriz, bogata ulomcima keramike. Njih nalazimo i u dolu podno sela.

Manja nekropola stećaka sačuvana je na lokalitetu Đukova podina. Sačuvana je stara jezgra sela sa izvornom tradicionalnom arhitekturom. U seoskom groblju podno sela je lijepa kresanim kamenom zidana kapelica.

Previš

Previš ima idealne uvjete za seoski turizam. Nalazi se na 413 metara nadmorske visine. Osim čista zraka u selu nalazimo i nekoliko značajnih arheoloških lokaliteta poput Previšića gradine, prapovijesnog naselja s utvrdom.

U mjesnome groblju nalazimo ranokršćansku grobnicu, na prapovijesnom tumulu stećak stup, te grob glasovitog junaka, serdara Lazara Previšića, na čijem je križu nad grobom ukresano 7 odličja.

Sačuvana je prastara kuća *pločara* i izvorna seoska arhitektura.

Izvan sela, uz put prema Međugorju (Glumina), iskopana je monumentalna lokva Umlenica, obzidana vjerojatno još u ilirska vremena.

Glumina

Iznad Glumine se izdižu Velika i Mala gradina, Basarića i Trovrha gradina, prema Hrasnu, te gradina Vjetrenik, od Popova, na kojima se život odvijao u brončano i željezno doba. Na Basarića gradini nalazimo i antičke tragove na ovome prostoru. Život se nastavio uz omanje poljce i živu vodu, gdje je nastala sadašnja Glumina. Glumina (Galimanaik) spominje se u srednjemu vijeku (polovicom 10. st.) kao jedan od zahumskih gradova. Skupina gomila-tumula smještena je na prostoru od Glumine k Međugorju, a u njoj dominiraju dvije između kojih prolazi cesta koja vodi u selo.

Osim srednjovjekovnog lokaliteta Dumine kuće, Misarica gdje je bila crkva sv. Petra 1662. god. i stare Sunožića (danas Prkačinove) kuće, lokve u obliku *anfiteatra*, u mjesnome groblju nalazi se nekropola stećaka. U nekropoli su dva stećka po izradi i obliku jedinstvena po ocijeni stručnjaka u Bosni i Hercegovini. U Herovinama na Mejdanu je prastara čatrnja za koju narod priča da je građena u vrijeme kada nije bilo željeznog čekića, jer kamen nije obrađivan čekićem.

Na Međugorju nedaleko od Glumine nalazi se jedna od najljepših nekropola stećaka u neumskoj općini.

Cerovica

U Donjem Hrasnu na Cerovici je u doba austro-ugarske uprave izgrađena zgrada zv. Kasarna u kojoj je radila kotarska ispostava iz Stoca. Tu su se izdavale i putnice. Tu je i najstarija škola na području općine Neum koja je počela sa radom 1886 god.

Svetište Kraljice Mira na Cerovici je 1977. god. proglašeno središnjim marijanskim svetištem Trebinjsko-mrkanske biskupije. Posebno mjesto u njemu zauzima Gradina, brežuljak iznad crkvenoga dvorišta. Na Gradini se uzdiže veličanstven kip Majke Božje Kraljice Mira, koga je izradio akademski kipar Ante Starčevića iz Zagreba. Do kipa Kraljice Mira vodi nas Križni put, a ispod svakog stajališta napisan je tekst u bronci koji tumači prizore Isusova Križnoga puta. Riječi za prvu postaju napisao je tadašnji župnik don Stjepan Batinović, utemeljitelj svetišta. Križni put projektirao je Robert Kvasina, a odljeve u bronci izradio akademski kipar Dušan Stanojević. Gradina je i vidikovac s kojega pogled seže na dolinu rijeke Neretve, planine Velež i Žabu.

Središnje mjesto zauzima župna crkva iz 1935. god. (graditelja Marka Marića). Kameni oltar u crkvi od korčulanskoga bijelog kamena, koji je

izgradio umjetnik Marin Čičin Šain. Od važnijih crkvenih umjetnina izdvaja se slika Bezgrešnoga začeća Blažene Djevice Marije, zaštitnice župe. Slika je umjetnički rad s kraja 17. st., rad venecijanske škole. U crkvi se nalazi i Sakralna galerija od 1989. god.

Barokni kip sv. Jure (kupljen 1906. god.), koji s konja kopljem ubija zmaja, iznenađuje svojom veličinom i ljepotom. Dobri poznavatelji katoličkih sakralnih umjetnina tvrde da je vrlo vjerojatno ovaj kip potječe iz stare zagrebačke katedrale. Crkvu krase i kip Gospe Fatimske od 1984. god. nabavljen u Fatimi, dar župi i Svetištu Kraljici Mira povodom 1000 godina Trebinjske biskupije.

U crkvenome cimiteriju nalaze se Lurdska špilja, izgrađena povodom sto godina Gospina ukazanja u Lurdu. Unutrašnjost špilje obložena je kristaliziranim krečnjakom zv. *Vrst*, te komadima stalaktita i stalagmita.

Spomenik žrtvama Drugoga svjetskog rata Trebinjsko-mrkanske biskupije i župe Hrasno, otkriven 1991. god., djelo je akademskog kipara Nikole Vučkovića iz Metkovića. Galerija općih i povijesnih slika (oko 300) te etnološka zbirka, otvorena 1995. god., u kojoj se čuvaju predmeti koji su žiteljima ovoga kraja služili za život i rad.

U crkvenom dvorištu (na Ublu) s lijeve strane od ulaza u Svetištu nalazi se kapelica u čast Gospe Lurdske, koju je dao sagraditi 1890. god. Kulijer porijeklom iz Fojnice, zapovjednik žandarmerijske postaje u Hrasnu.

Zaseok Njavre

Stara Njavrina *pločnica* nalazi se nedaleko od crkve, jedina je kuća u općini koja je stalno naseljena od izgradnje 1792.god. Kamena ploča zamijenjena je crijepom 60-ih godina prošloga stoljeća.

Zanimljiva turistička staza u predviđenome speleološkom parku prirode protezala bi se trasom prastaroga puta: od Svetišta Kraljice Mira do Boškanove (Markove) špilje, zasigurno jedne od najljepših špilja na području općine, pored Vučijih kamenica do lokaliteta Toplica, gdje se nalazi bogata nekropola stećaka i prastara lokva Toplice. U Crnoglavu su ostaci kule iz turskog vremena.

U Obradovića groblju na Toplici nalazi se jedna od najstarijih kapelica u Donjoj Hercegovini.

Od Svetišta Kraljice Mira prema Brštanici put nas vodi pokraj Obaljenog groblja s manjim brojem stećaka. U grobljanskoj kapeli u groblju govori se svetu misa na blagdan sv. Jure (Đurđevdan, Jurjevdan, Jurjevo).

Brštanica

Na Brštanicu izdvajamo zavjetnu crkvu sv. Ante uz koju se nalazi vrlo vrijedna nekropola stećaka. Uz nekropolu je velika čatrnja koju su po predaji u srednjem vijeku izgradili dubrovački trgovci.

Austrija je uz gradnju uskotračne pruge izgradila početkom 20. st. vodospremu, slivnike, ustave za filtriranje vode iz koje su se vodom opskrbljivale parne lokomotive. Bila je to najveća građevina izgrađena od armiranoga betona na Balkanu. Vodosprema je sadržavala 7000 m³ vode.

Nedaleko od crkve sv. Ante je zgrada osnovne škole iz 1902. god., kao i zgrada željezničke stanice i gospodarski objekti.

Cerovo

Sa stare prometnice Brštanica - Kolojanj - Dračevo, odvaja se uska cesta koja se kroz Klanac spušta u selo Cerovo pod Viline ploče i planinu Žabu. U selu je sačuvana izvorna seoska arhitektura. U seoskom groblju je lijepa kamenom zidana kapelica. Osjetno strujanje zraka iz doline Neretve prema unutrašnjosti i obratno preko Cerova, omogućuje uspješno sušenje pršuta glavnog Hercegovačkog specijaliteta.

Kolojanj

Pretpovijesna gradina na Kolojanju *“jedan je od najznačajnijih spomenika ove vrste u Hercegovini, pa i cijelom arealu istočno-jadranske obale i njenog zaleđa i gotovo je bez premca”*.⁵

Preko Kolojanja prelazi prastari put koji vodi iz Metkovića prema Popovu. Dio trase puta od Kolojanja do Gornjeg Hrasna čini pravac dug oko dvadesetak kilometara. Uz ovaj put kod Petrova dola nalaze se ostatci građevine i ulomaka rimskog crijepa.

Srijetež, Borut i Dobrane

Sa sjeverne strane Male Žabe nalazi se sela Srijetež, Borut i Dobrane. U spomenutim selima se sačuvala tradicionalna seoska arhitektura. Na Borutu je sačuvan stari podrum za vino i čardak (kuća na kat). U

---

⁵ Kulturno-istorisko i prirodno nasljeđe opštine Neum, svezak 3., u Elaboratu u pet svezaka koji je za opštinu Neum izradio Zavoda za zaštitu kulturo-istoriskog i prirodnog nasljeđa Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988.

seoskom groblju je kapelica sv. Jure (slavi se Đurđevdan, Jurjevdan, Jurjevo) i spomenik žrtvama drugoga svjetskog rata sela Boruta.

Srijetež je napušteno selo gdje su od davnina obitavali Ivankovići. Tu su i Omeđine, strog roda Vrsaljko koji kako predaja pamti prijeđoše na stranu Mlečana.

Uz cestu iz Boruta za Dobranje na Srijež njivama uz manju nekropolu stećaka nastalo je staro groblje Maslaća i Ivankovića iz Srijeteža. Nedaleko od groblja uz cestu prema hercegovačkih Dobranjama nalazi se nedovršen stećak.

U hercegovačkom djelu sela Dobranja četrdesetak metara od granice nalazi se čardak don Andrije Maslaća - Novakovića građen 1830. god.

Iz Dobrana sa juga neumske općine, vraćamo se na pravac Obaljano groblje - Gornje Hrasno i počinjemo s opisom sela Osječnica pa dalje na istok općine.

Osječnica, Međuljuće

Uz cestu Neum - Stolac nalazi se zaseok Osječnica, a pod selom uz samu cestu stara lokva Kaočina. Nedaleko od Osječnice s desne strane puta smješten je zaseok Međuljuće. Ispred sela prema Poljucima nekoliko je gradina zvanih Meterizi. Tu se od asfaltne ceste odvaja trasa starog puta koji preko Toplice vodi u Popovo. Na Raskrsnici je Zavjetna kapelica podignuta 1911. god.

Dašnica

Poviše Dašnice, na vrhu Budisavine nalazi se vidikovac s kojega se vidi čitavo Hutovo blato, Jadransko more i veći dio Hercegovine. Lijepa je to turistička atrakcija. Od Dašnice do vrha Budisavine probijena je staza, a uz groblje na Dašnici nalazimo sada manju nekropolu koja je nekada brojala 45 stećaka iz kasnog srednjeg vijeka.⁶ U neposrednoj blizini je i kamenolom.

Desno od ceste Vinine - Dašnica izdiže se zanimljiva pretpovijesna gradina sa utvrdom koju okružuju četiri moćna polukružna bedema.

---

⁶ *Arheološki leksikon*, str.322. Stećci su u većini uništeni, a ostali su pomjereni s grobova.

Vinine

Po uspostavi župe Hrasno (1761.), svećenik je jedno vrijeme stanovao Podgredom u Vininama. Malo greblje i od 1901. god. Krešića groblje, s kapelicom koja je posvećena sv. Martinu.

Crnoglav

Na lokalitetu Toplica (Gornje Hrasno - Vinine) nalazi se bogata ukrasima nekropola sa 84 stećaka.⁷ Uz Nekropolu je Obradovića groblje, gdje se nalazi nova kapelica uz najstariju crkvicu (kapelicu) na području cijele Hercegovine. Lokva Toplica i čatrnja iz novijeg doba, ovaj lokalitet čini još zanimljivim. Pokraj nekropole i lokve Toplice, prolazi trasa starog karavanskog puta koji je išao iz doline Neretve preko Hrasna za Popovo. Uz ovaj put nalazi se gradina i nekoliko tumula. U starom centru sela nalazi se kuća gdje je svećenik, u tursko doba stanovao. Tu je i urušena kula iz turskog vremena.

Gornje Hrasno

Središte Gornjeg Hrasna smješteno je u Elezovini, gdje se osnovna škola iz 1899. god., gospodarski objekti, crkva Krista Kralja (sv. Nikole) izgrađena 1909. god. sa čatrnjom i župnim stanom. Na Podgradinju je pravoslavna crkva posvećena sv. Jovanu izgrađena 1900. god. na temeljima starije crkve. Uz crkvu je pravoslavno groblje i nekropola stećaka.

Gotovo čitavo područje u obliku polukruga ograđuju pretpovijesne gradine Ivaniš i Kljenak te Čavška, Pijevića, Knežića, Žarkovića i Basarića gradina, više gomila - tumula te više nekropola stećaka.

Nekropola stećaka na Lastvi je sa natpisima. Posebno se ističe nekropola s 91 stećkom (11 sljemenjaka, 21 ploča, 58 sanduka i jednim križem) u Podgradinju kod pravoslavne crkve, gdje na više stećaka također imaju natpisi. Mjesto je dobilo ime jer se nalazi u podnožju prapovijesne gradine.

U Livorskoj prodoli (Radiševina) uza staru karavansku cestu nalaze se ostaci polomljenog kamenog srednjovjekovnog križa o kome legenda

---

⁷ *Arheološki leksikon*, str. 330. Lokalitet se vodi pod nazivom Lokve (Toplica) Gornje Hrasno - Vinine, što mislimo da je pogrešno imenovan jer groblje i lokalitet pripadaju selu Crnoglav.

kaže da je postavljen na grobu Livora jednoga od pogubljene braće kraljice Vide. Pa je i mjesto po njemu dobilo ime Livorska Prodo.

Veliki srednjovjekovni križ nalazi se i na Krstilnam kod Vjetrenika, za koga pak predaja kaže da je tu pokopan jedan brat od koga su Vujnović, a drugi od koga su Bogdanovići leži pod istim križem na G. Zelenikovcu. Druga predaja kaže da je tu pokopan Krsto također brat kraljice Vide po kojoj Vidovo polje u Stocu dobi ime.

Na prostoru između sela Pobrđa i Vjetrenika nalazi se više starih urušenih kuća na Trnovcu, Hržištu, na Bjelolodama i iznad Općenog dola. Tu se još i velike kamenice za cjeđenje meda.

Zanimljivo da samo na području Gornjeg Hrasna u zaseocima Podkula, Pobrđe i Crnoglav imaju ostaci kula iz turskog vremena.

U Rujevu Dolu nalaze se ostaci starog dvora kuća Milosavčića. Selo je u zadnjem ratu napuštanom.

Na Pobrđu se nalaze ostaci kule serdara Milinka Knežića i u selu zanimljivi arheološki lokaliteti. Selo je u zadnjem ratu napušteno.

Vrlo vrijednih kamenih križeva sa ukrasima ima u Raguževu groblju na Lastvi i u groblju Podkulom.

U napuštanom selu Vodeni Do sačuvana je izvorna seoska arhitektura.

U Rabranima (Tucakovina) ima Mekteb, islamska vjerska škola.

U Kuzmanovu groblju crkva je posvećena sv. Andriji.

Nekoliko je prirodnih fenomena koje moramo spomenuti: Jama Dvogrla, pod Banjom, u kojoj se nalazi Bijela dvorana (po mišljenju speleologa dvorana je jedna od najljepših speleoloških objekata u Hercegovini) te Velika i Mala Rogonjića obodina.

Na lokalitetu Podgradinje nalazi se kamenolom stećaka, prastara lokva te zdenci sa živom vodom.

2. Graditeljsko nasljeđe

Crkve

U vrlo vrijednu graditeljsku baštinu ulaze svakako župne crkve na Cerovici, Gornjem Hrasnu i Gracu. Unutrašnjost i vrijedni oltari ovih crkava su već spomenuti. Treba spomenuti crkvice u Hutovu, Drijenu, Broćancu, Cerovu i Dobrom Dolu, crkva sv. Ante u Neumu, zidane kresanim kamenom.

Zavjetne kapelice u Prapatnici, Hotnju, Žukovicama, Radetićima, Drijenu, Međuljuću, na Ublu (Svetištu kraljice Mira) u Hrasnu.

Čardaci (kuće na kat)

Već smo dijelom spomenuli graditeljsko nasljeđe na području općine Neum, koje se odnosi na *stojaće kuće* prizemnice, čija se gradnja razvijala u više faza. Od suhozidnih zdanja pokrivenih krovom (ražova slama), pa kamenim pločama, do izgradnje kuća na kat - čardaka.

Čardaci (kuće na kat) zidani su kresanim kamenom u malteru i prekrivani kamenim pločama, a početkom prošlog stoljeća i kasnije se prekrivaju crijepom. Ne bi ulazili u njihov opis i tehniku gradnje već spomenuli vrijeme kada su izgrađeni kao i njihove lokacije. Svakako da ih treba sačuvati od propadanja i staviti pod zaštitu da se sačuvaju kao spomenici arhitekture i načina života ovdašnjih ljudi.

Izdvajaju se: čardak na Ilinu polju obitelji Leženić, pa Krmekov u Vranjevu Selu, Vuletića u Gracu, Obadov u Prapatnici i Mustapića u Hutovu za koje postoji predaja da su najstariji, a gradnja im se stavlja u početak 18. stoljeća.

Nešto mlađe građevine su: Daničića čardak u Radetićima, Pavlovića u Žukovicama i Hotnju, Putičin u Prapatnici i Bogdanovića na Gornjem Zelenikovcu.

Iz novijeg doba (20. sto.) bili bi čardaci naših tzv. Amerikanaca:⁸ Jurkovića - Zekića na Kozarici - Brštanica, Šanjin na Dobrom Dolu, Prkačinov, Pažinov i Marčinkov u Glumini i Konjevodovi i Vukorepov u Hutovu.

Zavičajna kuća Hutovo u Hutovu u kojoj je smještena etnološka zbirka, izgrađena je po uzoru na spomenute čardake.

Trasa željezničke pruge i prateći objekti

Veliki graditeljski pothvat učinjen je krajem 19. i početkom 20. st. kada je izgrađena i puštena u promet željeznička pruga Gabele - Gruža (Dubrovnik) i do Zelenike u Boki Kotorskoj. Trasa pruge u dužini oko 15 km prelazi kroz neumsku općinu.

Na trasi pruge su dvije stanične zgrade sa pratećim objektima u Hrasnu i Hutovo i stajalište Zelenikovac. Tuneli, usjeci (primjerice Jukića anšet), podzide i Goina ćuprija su graditeljski pothvati, a posebno sustav za prikupljanje kišnice i vodosprema (rezervoar) na Hrasnu (Brštanici)

---

⁸ Krajem 19. i početkom 20. st. bilo je podosta ljudi s područja Popova, Hrasna, Hutova, Graca na radu u Americi i skoro svaki je, kada se vratio, zidao čardake ili je prije poslao novac pa su zidani čardaci.

koji je tada bio najveći armirano-betonski objekt na Balkanu. Spominje se da je volumen vodospreme iznosio 7000 m³, te da je jedno radno mjesto bilo vezano za čamac kojim se vodosprema održavala. Spominje se također da je tu vodospremu njemačka vojska minirala 1944. god. kada je došlo do potapanja dijela sela i željezničkog kolodvora Hrasno. Priča se da je potopna voda ugasila vatru u parnoj lokomotivi koja se tu zatekla.

Saladžovi

Izgradnja saladža počela je krajem 19. st. pri brdu iznad polja i u razini najvišega vodostaja. Ti specifični arhitektonski oblici u Kućinama, Prisoju, Novome putu, Naklu i Pločnim guvnima pripadaju vlasnicima s područja neumske općine.

Prestankom proizvodnje kukuruza i drugih kultura u Popovu polju krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća i saladžovi gube svoju funkciju. Ostali su kao spomenici vremenu, radu i životu ljudi uz Popovo polje.

U Popovu polju posjede su imali rodovi iz sela Glumina, Previš, Hutovo, Gornje Hrasno, Donji i Gornji Zelenikovac i Dobri Do te nekoliko obitelji iz Graca podrijetlom iz Popova. Polje je samo u ljetnim mjesecima bilo bez vode pa je moglo uspijevati tek više vrsta graha, proso, a glavni je proizvod bio kukuruz zvani popovac, koji je sazrijevao za oko sto dana, što je odgovaralo sušnom periodu u polju. Od popovskoga kukuruza samljevenog na vodenome mlinu u Svitavi mijesio se kvalitetan kukuruzni kruh i poznata popovska *pura* (palenta).

Kukuruz se poslije berbe smještao na sušenje u saladžove, kamene građevine izgrađene za stanovanje u vrijeme radova u polju, smještaj oraće orme i oruđa s kojim se radilo u polju.

3. Obiteljske zajednice “Velike kuće”

U Podkuli je do 1942. god. živjela obiteljska zajednica Raguža Rogonjića, najmoćnija zajednica, tzv. *velika kuća*, u Hercegovini za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Imali su posjede u Hrasnu, Ostrvu pod Svitavom, u Hutovu blatu, Popovu, Radimlji poviše Ljubinja i *planinu* na Zelengori. Tri puta su izlazili na tisuću grla stoke. U narodu je ostala priča da su spriječili moćnu Austro-Ugarsku da izgradi željezničku prugu preko Gornjega Hrasna da im ne bi smetala stoci.

Više su puta napadani i pljačkani od crnogorskih komita da bi 1942. god. izbjegli ispred četnika i partizana u Slavoniju, gdje se zajednica

razdijelila. U ratu je poginulo, nestalo ili umrlo 12 članova te moćne obitelji. Neki su se poslije rata vratili u Hrasno, ali nikada se više nisu oporavili.

Osim Rogonjića, *velike kuće* u novije doba su bili i Jurkovići - Zekići, Krešići - Bokići iz Vinina, Obradovići, Marčinci, Pažini, Martići, Krmeci s Drijena i Obadi iz Prapatnice...

4. Planištarenje

Više rodova iz naše općine bavilo se planištarenjem, izgonjenjem stoke na planine Morine, Somine, Crvanj, Visočica, Kladovo polje, Lelija i Zelengoru. Neki imaju i vlastite posjede u tim planinama. Ostajali bi na planini oko tri mjeseca i proizvodili kvalitetan ovčji sir koji je spreman u ovčje mjehove. Na Morinama su stoku izgonili planištari od mora do Hutova. Putovalo se tri do četiri dana.

Na Morinama se sijao i jarik, pa su neke obitelji imale zimske zidane kuće na kat za stanovanje. Najduže su se planištarenjem bavili Hrašnjani. 1990. god. zbog rata je nestao i ovaj višestoljetni način preživljavanja.

5. Derneci - tradicionalni susreti mjesnoga stanovništva na području općine

Tradicionalni narodni susreti, tzv. *derneci*, održavali su se kod crkava u Gracu i Cerovici uz određene vjerske blagdane. To su bile prigode da se upoznaju momci i djevojke, susretne s rodbinom i prijateljima. Ti su susreti na osobit način zbližavali rodbinu koja se više puta godišnje viđala, pa su se rodbinski odnosi znali i unazad nekoliko koljena. Susretala se i upoznava mladošću, sklapala prijateljstva te upoznava mladošću. Djevojke bi se uhvatile u kolo (počele igru) i pjesmom pozivale momke, a oni bi, ulazeći u kolo, davali znak djevojkama koje su im se sviđale. Momci ne bi nikada sami počeli kolati, osim kod kola poskočica kao što je trojanac i proleta, koji su se igrali u selima istočno od Hutova, i lindža, koja se igra u selima od Hutova prema Neumu (oba su se kola igrala na dernecima i u Hrasnu i Gracu). Pjevao se bećarac koji se zadržao, dok je ganga skoro iščezla sa ovih prostora.

Osim kao zabava parova koji su bili u dužim vezama derneci su bili savršeno mjesto za prvi susret i zagledanje djevojaka. U Hrasnu su se derneci odvijali za blagdan Svih Svetih, (prvo zagledanje djevojaka) potom za blagdan Bezgrešnoga Začeca Blažene Djevice Marije, a za Božin dan već se tražio pristanak djevojke i priprema za prosidbu djevojaka.

Ženidbe su se održavale od Božića do Poklada. Na Velike poklade u Hrasnu tražilo se najljepšu, najveseliju i najzgodniju mladu. Mlade su taj dan izvodile razne nepodopštine, taj dan im je sve bilo dopušteno.

Jesenski derneći održavali su se uz blagdane u Donjem Hrasnu jer su ljudi s područje od Hutova do Stoca bili više okrenuti planištačenju i zauzeti tim poslom u ljetnim mjesecima.

Dva su derneka organizirana na Brštanici, za Uskrsni ponedjeljak i blagdan sv. Ante. Tu bi se okupio narod od mora do Stoca, od Neretve do Popova. U Gracu su derneći organizirani kod župske crkve za Mali Uskrs i Male poklade. U Hutovu, koje je pripadalo župi Gradac, zavjetni je svetac bio sv. Ivan Krstitelj (24. 6.). Ondje bi se također okupilo veliko mnoštvo. Narod bi nakon sv. mise ispunio čitav kolodvor na željezničkoj postaji.

Manji bi se dernek održao za sv. Anu u Gracu. Blagdan zaštitnice župe Gradac, Velike Gospe, bio je središnji događaj za sve stanovništvo Donje Hercegovine, pa i Dubrovačkoga primorja. Derneći u Gracu završavali su krajem ljeta, na Gospu od Milosrđa.

Veći se dernek održavao na sredoposnu nedjelju (u korizmi), nakon svete mise na Grahovištima u Gornjem Hrasnu. Kako je dernek padao u korizmu, katolici ne bi pjevali, ali bi igrali trojanac za razliku od pravoslavnih koji su i pjevali i igrali. Na ovaj dernek dolazili bi i muslimani iz Hrasna. Kolo se igralo na Lukinu guvnu poviše Vujnovića kuća. Guvno i sada stoji te čuva uspomenu na nekadašnje narodne običaje. Krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća ovi se narodni običaji pomalo napuštaju.

Od većih narodnih okupljanja opstalo je hodočašće Kraljici Mira u Donje Hrasno druge nedjelje u svibnju. Narodne pjesme i plesove održavaju i čuvaju dva HKUD-a: *Humski glas* iz Neuma i *Gradac* iz Graca.

Literatura

1. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1988.
2. MILIĆEVIĆ-CAPEK, IVANKA, *Vidića guvno, Vranjevo Selo - zaštitno ispitivanje*, Hercegovina 21, Mostar 2007.
3. PULJIĆ, IVICA, *Nepoznate i nedovoljno poznate nekropole, stećci i natpisi s neumskog područja*, Hercegovina 21.
4. Kulturno-istorisko i prirodno nasljeđe opštine Neum. szvezak 3, u Elaboratu u pet svezaka koji je za opštinu Neum, izradio Zavoda za zaštitu kulturo-istoriskog i prirodnog nasljeđa Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988.